

**“Еўрапейская Хартыя рэгіянальных моваў ці моваў меншасцяў”  
як крыніца ідэй  
для ўдасканалення беларускага моўнага заканадаўства**

*Дзяніс Тушынскі*

Усё часцей у перыядычным друку з’яўляюцца допісы грамадзян, якія патрабуюць ад дзяржаўных і камерцыйных структур паважаць іх права карыстацца беларускай мовай. У адказ людзі атрымліваюць адмовы, абгрунтаваныя тым дакументам, які мусіць гэта права бараніць – Законам аб мовах у Рэспубліцы Беларусь. Аб недасканаласці гэтага закона ўжо шмат пісалася. Вядомы і шлях вырашэння гэтай праблемы – закон трэба мяняць. Зараз наша таварыства над гэтым працуе, забываючыся, праўда, на грамадскае абмеркаванне нашых законапраектаў: новага “Закона аб мовах” і “Аб дзяржаўнай падтрымцы беларускай мовы”. Спадзяюся, што такое абмеркаванне ўсё ж адбудзецца да таго, як працэс дойдзе, напрыклад, да збору подпісаў.

Каб удасканаліць нашы законапраекты, варта вывучыць замежны досвед моўнага заканадаўства. У “Нашым слове” № 20 ад 14 мая 2014 года я аналізаваў шатландскі “Закон аб гэльскай мове”. У гэтым артыкуле я хачу звярнуць вашу ўвагу на “Еўрапейскую хартыю рэгіянальных моваў ці моваў меншасцяў”, прынятую ў 1992 годзе.

Гэты дакумент не датычыцца беларускай мовы на тэрыторыі Беларусі па дзвюх прычынах: 1) беларуская мова не з’яўляецца ў Беларусі рэгіянальнай і мінарытарнай, 2) наша краіна не ўваходзіць у Раду Еўропы, частка сяброў якой з’яўляюцца падпісантамі хартыі. Тым не менш, як паведамляе адмысловы дадатак да хартыі (спіс моў, на якія распаўсюджваецца дзеянне хартыі і краін, дзе ўжываюцца гэтыя мовы), яна датычыцца беларускай мовы як рэгіянальнай ці меншаснай ў Польшчы, Украіне і, як гэта ні дзіўна, у Арменіі. Наконт Арменіі сітуацыя загадкавая, бо мне не ўдалося знайсці пацвярджэння афіцыйнага прызнання беларускай мовы ў гэтай краіне. Відаць, гэта нейкая памылка.

Беларуская афіцыйна прызнана мовай меншасці таксама ў Чэхіі, але ў згаданым дадатку да хартыі не пазначана, што яе дзеянне распаўсюджваецца на беларускую ў гэтай краіне. Што да іншых краін, дзе бытуе беларуская мова, то Расійская Федэрацыя хартыю падпісала, але не ратыфікавала, а Літва і Латвія яе не падпісалі.

Камітэт міністраў Рады Еўропы можа запрасіць любую краіну, што ў Раду не ўваходзіць, далучыцца да гэтай хартыі.

Аднак гэты артыкул не прысвечаны тым выгодам, што дае хартыя беларускай мове як рэгіянальнай, адпаведна не будзе аналізавацца і ўвесь

змест дакумента. Ахвотныя могуць азнаёміцца з перакладам на беларускую на сайце хартыі па адрасе [http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default\\_en.asp](http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_en.asp). Мы ж засяродзімся на тых аспектах хартыі, якімі можна скарыстацца пры ўдасканаленні ўласна беларускага моўнага заканадаўства, прычым менавіта датычнага беларускай мовы, а не моваў меншасцяў.

Спачатку разгледзім агульныя мэты і прынцыпы хартыі, на якіх краіны-падпісаны павінны грунтаваць сваю палітыку што да рэгіянальных і меншасных моў. Вартай пераймання падаецца **праактыўнасць** хартыі. Скрозь дакумент адзначаецца, што адной толькі забароны дыскрымінацыі ў дачыненні да моў недастаткова – неабходны канкрэтныя дзеянні па іх падтрымцы дзеля іх захавання і аховы, прычым падкрэсліваецца, што дзеянні павінны быць рашучымі. Нічога падобнага ў нашым Законе аб мовах няма, а ёсць некалькі радкоў Артыкула 6 пра недапушчальнасць абмежавання правоў людзей па моўнай прыкмеце. Праўда, астатні змест Закона робіць гэта цалкам дапушчальным.

Пры гэтым, хартыя не забываецца і на ўласна **забарону моўнай дыскрымінацыі**. Падпісаны абавязуюцца “ліквідаваць любыя неапраўданыя адрозненні, выключэнні, абмежаванні або ільготы, якія датычацца выкарыстання рэгіянальнай мовы...”. Тэрмін “неапраўданыя”, праўда, насцярожвае, бо можа трактавацца неадназначна і ўсё ж даваць нагоду для дыскрымінацыі.

Наступная карысная адметнасць хартыі – яе **канкрэтнасць і дэталёнасць** у апісанні мераў па падтрымцы моў. Хартыя падрабязна распісвае тыя меры, якія павінны быць прынятыя для падтрымкі моў у асноўных сферах грамадскага жыцця.

Прапанаваныя меры маюць некалькі градацый глыбіні. У якасці прыкладу градацый разгледзім меры па развіцці выкарыстання рэгіянальных ці меншасных моў у сферы пачатковай **адукацыі**. “Бакі бяруць на сябе абавязкі на тэрыторыі, дзе выкарыстоўваюцца гэтыя мовы...

i) ... забяспечыць дашкольную адукацыю на адпаведнай рэгіянальнай ці мінарытарнай мове; або

ii) забяспечыць значную частку дашкольнай адукацыі на адпаведнай рэгіянальнай ці мінарытарнай мове; або

iii) прымяніць адну з мераў, азначаных ў пунктах а) і б) прынамсі да тых вучняў, чые сем’і таго патрабуюць і чыя колькасць лічыцца дастатковай; або

iv) калі дзяржаўныя ўлады не кантралююць напамую сферу дашкольнай адукацыі, то *спрыяць і/або заахвочваць* ужыванне мер, пазначаных у пунктах ад i) да iii).

У каментары да хартыі адзначаецца, што градацыі зроблены, каб гнутка падысці да разнастайных моўных сітуацый. Напрыклад, у пэўным рэгіёне

краіны на мінарытарнай мове размаўляе 90% насельніцтва, і там, натуральна, варта прымяніць пункт і). А дзесьці на такой мове размаўляе 1%, адпаведна, можна скарыстацца менш радыкальнымі мерамі. Выбар канкрэтнай градацыі пакідаецца самай краіне-падпісанта.

Натуральна, у дачыненні да беларускай мовы ў Беларусі прымяняць менавіта такі падыход не мае сэнсу, але градацыямі можна скарыстацца, напрыклад, для паступовасці ўвядзення беларускамоўнай адукацыі. Дапусцім, першыя пяць год прымяняецца мінімальная градацыя, потым – сярэдняя і г.д. Верагодна, такі падыход можна і пакрытыкаваць, паколькі рашэнне па ступені неабходных мер можа быць суб'ектыўным.

У раздзеле пра адукацыю месціцца шэраг карысных для нас момантаў. Хартыя абавязвае падпісантаў забяспечыць навучанне мовам дарослых, а таксама заснаваць органы, адказныя за маніторынг выканання патрабаванняў хартыі і за падрыхтоўку адпаведных справаздач.

Працягнем разгляд раздзелу пра мэты і прынцыпы хартыі. Хартыя прызнае рэгіянальныя мовы ці мовы меншасцяў прыкметай культурнага багацця. Заўважце, багацця (хай і культурнага). У нашым жа Законе аб мовах нічога не сказана аб **важнасці** моў для краіны.

Хартыя абавязвае падпісантаў спрыяць **узаемапаразуменню паміж моўнымі супольнасцямі**, у прыватнасці, праз уключэнне пытання моўнай талерантнасці ў праграмы навучання, а таксама ў тэматыку СМІ сваіх краін.

Разгледзеўшы агульныя мэты і прынцыпы хартыі, пераходзім да разбору раздзелаў, дзе апісваюцца меры па развіцці выкарыстання моў у асобных сферах жыцця. Мы ўжо прывялі прыклады з раздзелу, прысвечанага адукацыі, а зараз пераходзім да часткі, прысвечанай **судовым уладам**. Тут падпісанта абавязуюцца прадугледзець, каб:

- па просьбе аднаго з бакоў слуханне вялося на мове носьбіта мінарытарнай мовы і/ці,
- было забяспечана права на выступ у судзе на сваёй мове і/ці,
- забяспечваць каб запыты і паказанні сведак не разглядаліся як непрымальныя толькі таму, што яны сфармуляваны на мінарытарнай мове.

Заўважце, што грамадзянам Беларусі першая магчымасць не гарантавана нават пры іх жаданні карыстацца адной з дзвюх дзяржаўных (не меншасных) моў – гэта залежыць ад рашэння суддзі. Максімум, на які мы можам разлічваць – гэта другая з пазначаных тут магчымасцяў.

У раздзеле пра **органы адміністрацыі і дзяржаўныя службы** ад падпісантаў патрабуецца забяспечыць, каб людзі маглі падаваць у органы ўлады не толькі пісьмовыя звароты на сваёй мове, але і звяртацца да чыноўнікаў на ёй вусна (з правам атрымання адказу на гэтай мове ці без яго).

Падпісаны хартыі абавязуюцца прыняць адну з наступных мер: забеспячыць пераклад, навучаць мінарытарнай мове дзяржаўных службоўцаў ці нават задавальняць па магчымасці просьбы дзяржаўных службоўцаў, якія валодаюць пэўнай мовай, аб накіраванні іх на працу туды, дзе яна выкарыстоўваецца.

Раздзел пра **СМІ** патрабуе аказваць тую ці іншую ступень фінансавай падтрымкі СМІ на мінарытарных мовах і дапамагаць у падрыхтоўцы кампетэнтных журналістаў.

Нязвыклых для нашага заканадаўства патрабаванні ёсць у раздзеле, прысвечаным **культурніцкай дзейнасці**. Падпісаны абавязваюцца спрыяць доступу да твораў на мінарытарных мовах тых людзей, якія не з'яўляюцца іх носьбітамі праз развіццё перакладу, дублявання, выкарыстання субтытраў і г.д.

Таксама патрабуецца спрыяць і адваротнаму: даць носьбітам мінарытарных моў доступ да твораў, створаных на іншых мовах праз пераклад, дубляж, субтытры і г.д.

Падпісаны абавязаны патрабаваць ад арганізатараў культурных мерапрыемстваў, каб яны ў належнай меры забяспечвалі прысутнасць на іх пэўнай мовы і іншых атрыбутаў культуры. Для гэтага трэба забяспечыць наяўнасць у адпаведных арганізацыях персаналу, які валодае мовай. Таксама патрабуецца заахвочваць носьбітаў мовы прымаць удзел у планаванні і арганізацыі культурных мерапрыемстваў.

У выпадку неабходасці падпісаны абавязуюцца спрыяць развіццю тэрміналогіі для розных сфераў жыцця.

У раздзеле пра **сацыяэканамічную сферу**, утрымліваецца актуальнае для нас патрабаванне прыбраць з заканадаўства любыя параграфы законаў, якія забараняюць ці абмяжоўваюць выкарыстанне пэўнай мовы ў такіх дакументах як працоўныя дамовы, інструкцыі для карыстальнікаў і г.д.

І наадварот, дзяржаўныя структуры краін-падпісантаў ў межах сваёй кампетэнцыі абавязуюцца ўносіць у рэгулюючыя дакументы палажэнні, што дазваляюць выкарыстоўваць мінарытарную мову ў фінансавых і іншых дакументах, альбо забяспечваць выкананне такіх палажэнняў калі яны ўжо маюцца. Ад падпісантаў патрабуецца ажыццяўляць дзейнасць па развіцці выкарыстання мінарытарных моў у дзяржаўным сектары сацыяэканамічнай сферы. Краіны-падпісаны абавязуюцца супрацьстаяць практыкам, што перашкаджаюць выкарыстанню пэўнай мовы ў сацыяэканамічнай сферы.

Дзяржавы павінны забяспечыць, каб медычныя ўстановы і органы сацзабеспячэння аказвалі носьбітам меншасных моў паслугі на іх роднай

мове. Інструкцыі па бяспецы, а таксама інфармацыя аб правах спажываццоў павінны быць даступныя і на такіх мовах.

Патрабуюцца забараніць кампаніям у сваіх унутраных дакументах абмяжоўваць выкарыстанне меншасных моў (прынамсі, у выпадку камунікацыі людзей, што валодаюць гэтай мовай). Такое палажэнне ў айчынным заканадаўстве дазволіла б забараніць распараджэнні некаторых нашых прадпрыемстваў, дзе прама пазначана, што ўсе ўнутраныя дакументы вырабляюцца на рускай мове.

Нашы ўлады па пытаннях моўнай палітыкі нікому не падсправаздачны. Хартыя ж абавязвае краіны-падпісаны рыхтаваць **справаздачы** па сваіх дзеяннях у межах хартыі для Генеральнага сакратара Рады Еўропы кожныя тры гады. Справаздачы ацэньваюцца камітэтам экспертаў. У камітэт могуць звяртацца арганізацыі, што манітораць выкананне палажэнняў хартыі ў сваіх краінах. Улічыўшы ўсю паступіўшую інфармацыю, камітэт экспертаў рыхтуе справаздачы для Камітэта міністраў Рады Еўропы. Зараз у законапраекце “Аб дзяржаўнай падтрымцы беларускай мовы” пазначана арганізацыя, якая можа займацца кантрольнай дзейнасцю, але механізм справаздачнасці ўладаў не распісаны – гэта варта зрабіць у канчатковай версіі.